

A magyar lét vagy nemlét dilemmái

„Hajh, de bűneink miatt” – A büntudat gyökerei a Himnuszban

„Hajh, de bűneink miatt” – halljuk a katartikus önbírálat (sóhajos keserűségében is lélektisztító) igazságát felhangzani az idén kétszáz éves nemzeti imádságunk igei vétetésű és mélységű szentenciájában. A személyes bűnvallás és bűnbánat költői kifejezésének (Balassitól Adyig – amiként azt Makkai Sándor ékesen bizonyította) és a kollektív önostorozásnak (a tatárjárás kori siralmas énektől Adyn át Szilágyi Domokosig és tovább) egészen kolosszális (és világkulturális kontextusokban is unikális) hagyománya tornyosult fel a magyar irodalomban egy ezredév alatt. A méltó emberi és magyar létezésre, otthonosságra, a népek közötti elemi egyenjogúságra és önelvűsége vágyakozás lelki konvulziói a gyakran végtelen önmarcangolás és a kivívandó dignitás szét- vagy összehullámzó érzelmi örvényeit kavargatják föl. Ennek morálantropológiai lényegét Németh László úgy foglalta össze, hogy az önkritikus „kiválóbb magyar a nemzeti bűnök feltételezésével, egy kollektív sebszaggyalással kezd”. Annak a gyökeres keresztény szellemiségnek a jegyében, amelyről Erdélyi János azt állította, hogy „nemzetiségünk valaha mélyen egybe volt forrva a vallással”, és Szerb Antal, hogy „kereszténynek lenni és magyarnak lenni csaknem ezer éven át teljesen egyet jelentett”, Mécs László, hogy „[e]gy legyen a magyar s egy a keresztény”, Czine Mihály pedig, hogy „kereszténység és magyarság – a katolikusok kereszténynek, a protestánsok kereszténynek mondják magukat – már több mint ezer esztendeje szinte teljesen egyet jelent”. Kölcsey *Hymnus*ának biblikus vetetű önvizsgálati, szigorú bűnbánati vallomása „gyónás-mélységű, »*mea culpa*« értelmű, döbbenetes intonáció”, amely „kimondja: a magyarság nem tudott méltón élni az Úr ajándékaival, a kereszténység erényeivel”; azaz „racionálisan is megragadhatóvá teszi, büntetésként értelmezi a kollektív személyként felfogott magyarságot

sújtó történelmi szenvedést”. Ugyanakkor „a bünt és a szenvedést a bűnbocsánat fényébe állítja. A bűnbocsátás reményében ad értelmet a szenvedésnek” (állapítja meg összegzően a *Hymnus* jelentésvilágát gazdagon feltáró, „*Nyújts feléje védő kart...*” – Kölcsey Ferenc: *Himnusz* című nagymonográfiájában [2020] Cs. Varga István).

„Hajh, de bűneink miatt / Gyúlt harag kebledben, / S elsújtád villámodat / Dörgő fellegedben: / Most rabló mongol nyilat / Zúgattad felettünk, / Majd töröktől rabigát / Vállainkra vettünk” – sorolja a traumatikus sorcsapásokat az értelmes költői igazságbeszéd, s a történelmi kataklizmákhoz vezető okok közül a legfőbb nemzeti bűnök közé tartozó gyűlölködő (bel)viszálykodást és háborúskodást, a széthúzó ellenségeskedést domborítja ki: „Hányszor támadt tenfiad / Szép hazám, kebledre”; „Bújt az üldözött s felé / Kardnyúl barlangjában, / Szerre nézett s nem lelé / Honját a hazában”. Azt sugalmazva, nyomatékosítva, „hogy a magyarság legfőbb vétke a hazaszeretet hiánya” (Vitéz Ferenc). A „magyar sorsra és jövőre vonatkozó logikai összegzés igénye” (Jánosi Zoltán), történelmi tágassága és maga a nemzeti közösség legbelső vágyából fakadó summázatos fohászkodás az áldásért, a kegyelemért és a szájalomért: megrendítő planctus és imádságos könyörgés e nép mindenkor zivataros századaiból. Kortalanul és fakulhatatlanul érvényesen – arra a tatárjárásos időszakra vonatkozóan is, amelynek kínszenvedéseit (és az azokat megelőző vagy tetéző bűnöket, a folytonos gyűlölködés és hatalmi, testvérharcos marakodás – és elgyengülés, anarchia, társadalmat szétziláló anómia – gyötrelmes következményeit) már a XIII. században oly érzékletesen részletezte az ismeretlen magyar szerzetes költő feltehetőleg 1242-ből származó műve, a *Siratóének Magyarországról, mikor a tatárok pusztították (Planctus destructionis regni Hungariae per Tartaros)* című

megrendítő poémája (latinból Vas István műfordításában): „Istene a mindenségnek, / Ki megítélsz minden vétket, / A jó duskál javaidban, / S nem tűrsz bántást bosszulatlan / Igazságod mérlegén. // Már apáink bűnben éltek, / Mi is vétkeztünk előtted, / S bűneinknek sokasága / Mi fejünkre visszaszálla / Nyomorúság idején. // Mind hanyatlunk a halálba, / Híres harcosok levágva, / Népünkön a rabság járma – / Mért is jöttünk a világra, / Ennyi bajra, gyászra itt?” Miközben pedig másfelől: „Erős voltál, Magyarország, / Jó szerencse ragyogott rád, / Hatalmasabb mindeneknél, / Dicsőségben tündököltél, / Ékességben, gazdagon. // Birodalmad nagy volt, tág volt, / Derekas volt sok királyod, / Bajnokaid vitézsége, / Tenger néped volt és béke / Mind egyik határodon.” De most: „Így jártál, mert bűnbe estél, / Úgy aratsz, amint vetettél, / Más jutalmat ne keress.” S aztán a Jeremiás siralmaihoz hasonlítható áradással megjelenített irgalmatlan szenvedésrengetegben megrázóan halmozódik fel az „ős káoszba” visszahulló világ látványának minden rémsége: a vérontás, a kardra hányt, felkoncolt, majd temetetlen, oszladozó, „elrohadó” halottak „vadmadarak” széthordta csontjainak iszonyata, a „gyász-sötét” szenny és fájdalom, a sárba, porba tiportság, a védtelen meggyaláztottság, a rabság és szolgaság, az elűzetés, a jajgatva menekülés összes naturális gyötrelme és borzalma. (A tomboló éhség odáig fokozódik, hogy sok „[sz]ülő gyermekét levágja”; „Foguk, ajkuk belekékül, / Mert már emberhúst harap”). A kíméletlenül kiraboló, bemocskolt, felégetett templomok, lerombolt falvak, kastélyok mindmind a hajdan „édeni” virágzásban bővelkedő és most vérszomjasan letarolt, kifosztott, véginségre jutott s a megsemmisítő döghalál martalékává vált nép tengernyi kínjáról árulkodnak. A pusztuló magyarok szörnyű sorsának fő oka pedig (mint Kölcseynél is) a temérdek bűnben való tobzódás: „Nem csoda, hogy leverettek, / Halálnak prédái lettek, / Mert a köznép s a nagyobbak / Jó erkölcsöt megrontottak / S bűnben éltek mindenütt. // Kemény nyakú népség, konok, / Nem tekintett törvényt, jogot, / Esküszegők és hazugok, / Rablók, epikúreusok, / A hordó az istenük.” Az „igazság hóhéraiban”, az álnok „fennhéjázókban” és romlott „dorbézolóknak” felgyülemelő és megáradó gazság, gonoszság elnyerte tehát büntetés-

sét – a bűnhődés keservét. De a végítéletnek látszó sorscsapások özönéből végül mégis az isteni megszállásért sóhajtozó imádságos hang szakad és száll föl a siralom költőjéből (megint mint a *Hymnusban*: „Szánd meg Isten a magyart”) – a „királyi hatalommal” bíró Pantokrátort, a mindenség urát, az ellenséget elűző, könyörülő „üdvösség reményét”, Krisztust szólítva: „Mentsd meg hát Hungáriánkat, / Kit halálos vészek hányanak, / Fojtogat a tatár nemzet – / Tedd, az égi kegyelemnek / Áradjon ránk balzsama.” S eszedelve az istenszülő Máriához is a közbenjárásért: „Kérd fiadat, szánjon minket, / Bocsássa meg bűneinket, / Hogy már több gyászt meg ne érjünk, / Engeszteld meg őt, miértünk / Könyörögj te, Szűzanya!” Hogy a békés magyar élet még egyszer földerülhessen: „Vad ellenség porba hulljon, / Ez az ország fölviduljon, / Nyíl és kopja kettétörjön, / Igaz békét magyar földön / Adjon nekünk szent fiad. // Kérésünket halld meg, Isten, / Pusztítsd ezt a rontást innen, / Tedd, hogy gyászunk véget érjen, / S fölnézzen rád jókedvében, / Ki e népből megmarad.”

S ugyancsak a XIII. században (közvetlenül az apokaliptikus események után, 1243 körül) festi le Rogerius mester *Siralmas éneke* is ezeket a vészterhes időket – szintén az önemésztő, acsargó gyűlölködést emelve ki az összeomláshoz vezető okok közül. (S őt idézve az első világháborús katasztrófát is elének vetíti Emőd Tamás *A régi és az új Rogerius* című – s gyűjteményes kötetében a *Bújt az üldözött* című ciklusban közölt – versében: „alattam lenn a síkon / felperzselt tartományok / vad pusztasága pírlík / a naplementi vérben”; „mi volt itt és miféle / pokol szánkája szántott / dülöt e vad vidéken?”) S amely „tatár-bögréstől” hangos, tatárdúlásos korszak megannyi historikus, lélektani, morálbölcseleti vetületét olyannyira vérbő epikai gazdagsággal, aprólékos és átfogó, önmagát élve boncoló és létértelmező, analitikus és sorsfilozófiai mélységeket és magasságokat bejáró távlatossággal jelenítik meg a huszadik század krónikás regényremekei is – Makkai Sándor dilógiája (*Táltoskirály, Sárga vihar*), Kodolányi János monumentális trilógiája (*Julianus barát, A vas fiai, Boldog Margit*) vagy Pusztai János *Tatárjárás* főcím alatt közreadott regényfolyama (*Futótűz, Hamu, Parázs*). (Vagy említhető újabban Benkő László nagyszabású

történelmi-rekonstrukciós vállalkozása, olvasmányos regénymonumentuma, *Tatárjárás*-trilógiája is: *Dzsingisz szürke szolgáloja, Két lélek egy testben, A végső tenger.*) Mind-mind a magyar lét vagy nemlét dilemmái közötti őrlődés okait, okozatait, tanulságperspektíváit nyomozva s a nemzeti megmaradás reális és metafizikai esélyeit fürkészve, kutatva – megrázó szenvedélyességgel és magasrendű intellektuális erőfeszítéssel. A pusztulás, a mégis-reménység, az újrakezdés közelképein keresztül világítva rá a felfogható történések valóságára és a felfoghatatlan sorsbeteljesülések vagy sorslehetőségek ígértitkaira. Mint amit Kölcseynél vagy Madáchnál is az isteni, felsőbb kegyelem s az emberi belső küzdelem és bizakodás transzcendentális dimenziói jelentenek.

A fohászos hevület és a himnikus lelkiület itatja azután át például Gárdonyi Géza egyik főművét, az *Isten rabjai* című regényét is. A tatárdúlás utáni büntudatos és bűnbánatos önemésztés, a feltétlen bűnhődésvállalás érzülete, a jóvátételi vezeklés (*expiatio*) elszántsága, az entuziasztikus üdvösségkeresés, a misztikus életszentség elkötelezettsége és elhivatottsága, a történelmi kiengesztelődés és megbékélés iránti vágyakozás sugárzik belőle. A huszadik század eleji utóvagy újromantikus átszellemültség, az esdeklő, imaszerű áttelekülettség, a lélek- és nemzetmentő szenvedély, az irgalom- és oltalomremélő bizodalom egyfajta példateremtő spirituális vagy eszményítő realizmussá nemesedik benne. A romantikus érzelmek, a nemzeti romantika üdvtani meggyőződésesei vegyülnek benne a finom lelki rezdülésekre is fogékony, rebbenékeny lélekábrázolás érzékletességével és szemléletességével, a szecessziósan átszínezett késő romantika

és a kibontakozó lélektani realizmus határvidékén elhelyezkedő elbeszélésmód övezeteiben.

A tatárjárás tehát az első hatalmas történelmi trauma a már berendezkedett apostoli magyar királyság történetében – s máris felfoghatóvá, sőt kézzelfoghatóvá vált, hogy a kilábalás csakis az Istenbe vetett bizodalom által lehetséges. A bűntudat, bűnbánat, bűnbocsánat lépcsőin keresztül vezető úton. S ez erősítheti meg az önvédelmi stratégia hatékonyságát is (megannyi balsors közepette, külső-belső ellenséggel küzdve). Az illúziótlan örök viaskodás ez a megmaradásért. A hazaszeretetet leromboló jelenségek meglátása és kiiktatási kísérlete. Himnuszunk időtlen és aktuális üzenetei így vértézhetnek föl bennünket a jelen és a jövő további erkölcsi hadviselésére – a magunk és a mások bűneivel számot vető józan elkötelezettség érvényesítésére. A kitarítás és helytállás rendíthetetlen példamutatására. Kölcsey műve – a többi középkori előzmények mellett – az újévköszöntő egyházi énekekre is emlékeztető áldáskérésével a költő egykori debreceni professzorának, a későbbi püspök Budai Ézsaiásnak az 1806-os (és 1811-ben megjelent) énekszövegét (az új *Református énekeskönyv* [Bp., Kálvin Kiadó, 2021] 440-es számú dicséretként közli) is mintegy megidézi („Ez esztendő áldással, / Koronázd meg, Úr Isten, / Hogy víg hálaadással / Dicsérje neved minden. / Tetőled jönnek / Kedves napjai az időnek; / Nyújts hát, kérünk, bőséget kezedd, / Tőlünk a békességet ne vedd el; / De midőn megtartod testünket, / Ne hagyd el lelkünket!”). Együtt zeng tehát a sok évszázados, évezredes magyarság közös reményszava: hogy isteni „védő kar” és emberi „víg esztendő” testileg-lelkileg még hosszú időkre megtarthatja ezt a szegény árva népet.

Tokaj – irodalmi fényben

Ha nyár, ha augusztus: Tokaji Írótábor. S vele Tokaj napokra az „irodalom fővárosa”. Fél évszázad sorsmeghatározó üzeneteivel, törekvéseivel, élményeivel. Hegyek és vizek ölelésében, nap-sütötte nyújtózó ősfák lombfáklyáinak ragyogásában: a szellem jelzőfényei is évről évre fellelkesítik a megköltött szó elkötelezettjeit. Hogy megmaradjon ez a nép, ez az ország – s az örök kultúra és művészet igazsága. A Rákócziak földjén is szövetkezve: *Cum Deo pro Patria et Libertate*.

Összegyülekezve határok fölötti egyetemes magyar (és nem ritkán szomszédos vagy akár távoli) nemzetet képviselő írástudók köreiből: hogy megvitassuk, ment-e a könyvek által a világ elébb, s mi dolgunk a világon, ha nem az emberi ember létgondjának igaz és hűségese szavakkal, valóságból és képzeletből teremtett művekkel kifejezhető megszólaltatása? Ahogyan a legendás tiszaladányi találkozók is a negyvenes években Győri Elekhez látogatva Móriczék, Veres Péterék tették, majd a hetvenes évek elejétől a tokaji tanácskozásokon Fekete Gyula „spiritus rector” vezetésével a szabad magyar gondolatot feltámasztó rendszerváltozás hírnökei, s azután is a kortárs irodalom különleges sokhangúságát, sokszólamúságát szavatoló, jellegadó kiválóságai. A borvidék „királyi” tájak övezte méltó emelkedettségét, mámorító vidámságát és lélek-nemesítő varázsát is átélve – mélyreható eszmecserék, színházi előadások, felolvasóestek, verses-zenés műsorok, folyóirat-bemutatók, kiállítások, koncertek, összművészeti programok sűrű (és persze a kedélyes beszélgetések, „mulatságok” vígságszerző alkalmait sem nélkülöző) közegében.

Az elmúlt bő három évtizedben – azaz a rendszerváltás óta – döntően bővült ki a résztvevők lélekszáma: olykor a kétszázat is elérve, de mindenképpen jóval száz fölé emelkedve évről évre. S a gyarapodó programok változatossága meg a számtalan jó alkalom a találkozásra, beszélgetésre: kiváló csalogató a részvételre. S a borkóstolásra is, hiszen Tokaj mint a világörökség része a nemes nedűvel is nemzeti kincsünk. S ilyenkor a bor fővárosa tehát az irodalom fővárosává is válik egyben. („Tokaj szőlővesszein / Nektárt

csepegtettél” – köszöni meg a Fennvalónak nemzeti himnuszunk is.) 1990 után kezdődött a Tokaji Ferenc Gimnázium udvarán az irodalmi park kialakítása is, s ma már számos történelmi nagyságunk, klasszikusunk emléktáblája őrzi és sugározza ragyogó szellemi-irodalmi hagyományaink értékvilágát – Balassi Bálinttól napjainkig. Egy-egy szellemóriásunk születésének évfordulóján – Németh László, Illyés Gyula és mások életművét méltatva – színes konferencia formában igyekeztünk iránymutató példaképeink jelentőségét felmérni. És nemzetközi, közép-európai összefüggésekben is kitágult a látóhatár: a 2020-as trianoni évfordulóra való megemlékezéseket például 2021-ben olyan táborozás követte, ahol környező („visegrádi”) országok jeles személyiségei is távlatos előadásokat tartottak. De a megújulások, a felfrissülések, a változások nem halványíthatják el azt a nemes tradíciót sem, amely a Tokaji Írótábort olyan különlegessé tette már fél évszázada is: hogy a legtágabb értelemben vett magyar népi írói mozgalom örökségére támaszkodva az ezeréves keresztény-nemzeti magyar kultúra, irodalom meghatározó és specifikus identitásesszéményeire összpontosít minden körülmények között, s a magyarság, a magyar nemzeti kultúra megmaradásának ügyét szolgálja és képviseli folyamatosan és megingathatatlanul. S teszi ezt minden tematikus megköttöttség, megcsontosodás nélkül – hiszen a nemzeti sorskérdések tárgyalásától a legújabb stílusirányzatok, áramlatok, folyóiratok legkülönbözőbb sajátosságainak a feltérképezéséig: végtelenül széles ez a gondolati skála és a kitekintő látóköri. Ezért is örömdetes a mindenkori fiatal magyar írók nagyszámú jelenléte is – az 1990-es történelmi fordulat után, immáron hosszú évtizedek óta. Örökség és újítás szép egyensúlya, a hagyományok változása és a változások hagyományai: ez jellemzi és varázsolja ma is élővé, elevenné Tokajt.

A velünk élő Trianon analógiájára a velünk élő kommunista tehertételekről is kell beszélünk persze, mert ha – Juhász Gyulát idézve: „Istenért, hazáért éltünk ezer évet, / Miatyánk, ne hagyj el árva magyar néped, / Örök életével hadd dicsér-

jen téged!” – szüntelenül könyörgünk erkölcsi, vallási, nyelvi, kulturális önazonosságunk megtertarthatóságáért, s ezért a hívó és a vészjelző harangot is sokszor kongatták íróelődeink: akkor arról is számot kell adnunk, hogy miképpen mérgeződött, fertőződött a magyar irodalmi élet is (a társadalmival együtt) az előző rendszer bűneivel. Hogyan kellett megküzdeniük az emberséget és magyarságot mindig egynek tekintő írástudóinknak azzal a szörnyű és relativizálhatatlan, bagatellizálhatatlan sorsnyomással és gonosz hatalmi törekvések összességével, amelyet a kommunista diktatúra jelentett. S még azzal is, hogy az akkor szerzett becstelen, immoralis előnyök és kiváltságok – s velük a (Fekete Gyula szavával jellemezhető) „nemzetundoros” beidegződések – gyakran túléltek a rendszerváltás fordulatait, s valódi igazságtétel híján olykor megint nemzeti elkötelezettségű gondolkodók kerülnek méltatlan (a „nacionalizmus”, a „kirekesztés” sötét rágalmait hangoztató) vádak célkeresztjébe. Azt remélhetjük ugyanakkor, hogy a lélekemelő harangzúgás (egész „harangzúgásos irodalmunkban”, ahogyan Kodály Zoltán, Czine Mihály és mások aposztrofálták) mint kulturális identitásunk magasztos kifejezője lassan mégis erőteljesebbé válik, és nem engedi eluralkodni a rosszindulatú támadásokat. A nemzeti közösség mint kultúrateremtő energiaforrás sem akkor nem apadt el, amikor a kommunisták gyalázták (hamis nemzetköziséget harsogva), vádolva tévelygéssel, elavultsággal magát a nemzeti létformát, sem pedig most nem sorvadhat el, amikor szintén meghaladott életkeretként tételezik azt a nemzetköziségre, a nemzetfölöttiségre felesküdt okoskodók és megmondóemberek.

Viszont azok, akik védelmezik mindennek ellenére a nemzeti értékek tiszteletét: a maiak közül s az ősök és hősök (hajdani regősök): együtt írják Tokajban is Magyarország hites-hiteles történelmét. Az irodalmi parkban felsorakozó emléktáblák, reliefek sugározta intelmek ígézetében. Mert éltető erő minden igaz magyar költő, író, gondolkodó emléke – s az egész magyar kultúra alapüzenete: hogy „az emberiségnek éppen magyar mivoltunkkal tartozunk” (József Attila szerint), s hogy a „magyarság szükség és érték az emberiség s az emberiség csillagokhoz vezető útja számára” (Adyval szólva). Fekete Gyula is a

magyar megmaradás egyetemes eszméjének az őrálló apostola volt, a Tokaji Írótábor vezéralakja és a rendszerváltás egyik motorja. A magyar nép fokozott demográfiai zsugorodásának évadán az ő javaslatait is meg kell fogadnunk – hogy a magyar élet folytatása soha ne kerüljön veszélybe. Ezért nemcsak emlékeznünk kell rá és a többiekre, hanem azt is megfigyelni és aszerint cselekedni, amit vallottak, vállaltak és hirdettek. Antall István barátunk például a rádióban kivételes hozzáértéssel, szakadatlan hűséggel, évtizedekig, az egyetemes (s az elválasztó, szétszaggató, csonkító országhatároktól és a szétszóródástól függetlenül egységes) magyar irodalom teljes színképét szem előtt tartva annak csodálatos gazdagságát „prédikálta” – és mutatta meg elhómályosulhatatlan hitelességgel ország-világ számára. 2022-ben (az ünnepi ötvenedik, jubileumi találkozón) az ő portréjuk került a díszfalra.

A klasszikusokat Balassitól, Kazinczytól, Csonkától, Aranytól, Adytól, Németh Lászlótól, Ilylyestől, Kodolányitól, József Attilától, Reményiktől, Dsidától, Weörestől Nagy Lászlóig, Gérecz Attiláig és tovább felvonultató domborművek mellé idén, 2023-ban pedig odakerült – születésük bicentenáriuma okán is – Petőfi és Madách arcképe, valamint a legújabb kor irodalomtörténetében kulcsszerepet betöltő Oláh János portréja, amelyet lánya, Oláh Katalin Kinga szobrász alkotott. Azé az „égtartó” literátor mindenése, aki (Kovács Istvánnal szólva) az „ezredforduló legnagyobbjai közé tartozik”. Akinek amikor (2016-ban) az ötvenhatot idéző írótabori megnyitó ünnepségen elhangzott *A budai hegyek alatt* című verse („Vívunk csak a szabadságért, / lyukas zászlónk igazáért”): megállt a levegő. S most az „Isten fluid hatalmát” hirdető költő emléke előtt az általa három évtizede főszerkesztőként újraalapított *Magyar Napló* folyóirat (a Magyar Írószövetség havilapja) – és az általa létrehozott, kiterelvényezett könyvkiadó – egész szellemi közössége is ilyen érzülettel tisztelgett.

A szellem fényjelzőiként tisztelhető és kövendő elődök emlékezetének ébren tartása: mindenkor, létérdekű erkölcsi parancs. Annak tudatosítása, hogy (Dániel próféta szavaival) akik sokakat igazságra tanítottak, ragyogni fognak örökkön örökké, miként a csillagok.